

Andrzej Biezuński

Przeobrażenia Służby Więziennej i polskiego więziennictwa w końcu XX wieku – zarys problemu

The transformation of the Prison Service and Polish prison system at the end of the 20th century – outline of the problem

The aim of this article is to show the changes that commenced in the Prison Service after the year 1956. A special attention has been drawn to the process of transformation initiated in 1989, introduction of reforms and new legal regulations and modernization of the entire penitentiary system. The article presents the issues of personnel changes among the Prison Service officers and the financial situation of penitentiary institutions.

Celem artykułu jest ukazanie zmian, jakie rozpoczęły się w Służbie Więziennej po 1956 r. Szczególną uwagę zwrócono na proces transformacji zapoczątkowany w 1989 r., wprowadzenie reform i nowych przepisów prawnych oraz modernizację całego systemu penitencjarnego. W artykule poruszono problematykę zmian kadrowych wśród funkcjonariuszy i sytuacji finansowej zakładów karnych.

Key words: The Prison Service, penitentiary unit, execution of the custodial service, convicted, changes in the law.

Słowa kluczowe: Służba Więzienna, jednostka penitencjarna, wykonywanie kary pozbawienia wolności, skazany, zmiany prawa.

Wprowadzenie

System penitencjarny PRL zaczął się kształtować na nowo po roku 1956 w czasie częściowej liberalizacji zasad funkcjonowania systemu

politycznego i przekazaniu więziennictwa w ręce ministra sprawiedliwości. W latach 60. doszło do szeregu pozytywnych zmian w sferze postępowania z więźniami i poszukiwania nowych metod oddziaływania, np. dotyczących młodocianych oraz osób z zaburzeniami osobowości. Wprawdzie polskie więziennictwo charakteryzowało się nadmierną represyjnością, ale wyróżniało się dodatkowo na tle systemów penitencjarnych innych krajów bloku wschodniego. Zachodzące wtedy procesy zostały w późniejszym okresie (luty 1972 r.) ocenione na krajowej naradzie naczelników zakładów karnych i aresztów śledczych, w następujący sposób: „główną nieprawidłowością w pracy penitencjarnej było to, że eksponowano często prawa i uprawnienia skazanych, zaś egzekwowanie obowiązków schodziło na plan dalszy (...). Służba Więzienna w sposób niedostateczny, często może nawet uległy, nie egzekwowała w pełni wymogów i obowiązków skazanego w celu ukształtowania społecznie pożądanej postawy, wdrożenia do społecznie użytecznej pracy, przestrzegania porządku i dyscypliny”¹.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że już w II Rzeczypospolitej toczyła się debata na temat wizji prawa karnego i koncepcji kary. W jej wyniku opracowano i uchwalono kodeks karny z 1932 r.², będący wówczas jednym z wyróżniających się w skali Europy aktów prawnych w dziedzinie prawa karnego. Pod jego wpływem zaczęła kształtować się nowa polityka penitencjarna, uwzględniająca m.in. dorobek socjologii i antropologii kryminalnej. Proces ten został zahamowany w wyniku wybuchu II wojny światowej i rozpoczął się na nowo dopiero po roku 1956. Nie zmienia to faktu, że polskie więziennictwo do 1989 r. tkwiło w swoistej izolacji, co przejawiało się m.in. zamknięciem na dorobek świata nauki i brakiem ożywienia w zakresie korzystania z badań naukowych. Podejmowano wprawdzie różne działania badawcze i szkoleniowe, jednak prowadzenie szerszych badań eksperymentalnych i analitycznych było bardzo utrudnione, a czasem wręcz niemożliwe. Działalność więziennictwa przed 1989 r. podporządkowana była realizacji funkcji polityczno-ustrojowych państwa socjalistycznego, stąd też nie widziano potrzeby opracowywania ekspertyz, analiz, ocen czy specjalnych programów pomocnych w rozwiązywaniu konkretnych problemów praktycznych. Nie istniały także

¹ *Komentarz wprowadzający do tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności*, Centralny Zarząd Zakładów Karnych, Warszawa 1974, s. 7.

² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11.07.1932 r. – *Kodeks karny* (Dz. U. nr 60, poz. 571).

wówczas żadne ogólnodostępne czasopisma penitencjarne, a prace naukowe publikowano jedynie w niewielkich nakładach³.

Rok 1989 zapoczątkował szereg ważnych reform w więziennictwie, które zaczęło być postrzegane jako skuteczne narzędzie państwa służące ochronie przed przestępczością, a jednocześnie jako instytucja mająca zapewnić praworządne i humanitarne odbywanie kary pozbawienia wolności. Rządząca ekipa tuż przed oddaniem władzy w 1989 r. zdołała doprowadzić do nowelizacji prawa w dziedzinie więziennictwa. Do najważniejszych aktów prawnych wówczas przyjętych należały:

- Regulamin wykonywania kary pozbawienia wolności⁴.
- Regulamin wykonywania tymczasowego aresztowania⁵.

Zmiany wprowadzone tymi przepisami złagodziły reżim pozbawienia wolności i sprzyjały budowaniu korzystniejszej atmosfery w społeczności więziennej. Były też wyraźnym sygnałem, że władze państwowe nie chcą już dłużej pozostać obojętne na dokonujące się przemiany społeczne i polityczne. Konsekwencją zapoczątkowanych w takiej atmosferze działań była intensyfikacja prac nad reformą całego systemu prawa karnego, w tym prawa materialnego, procesowego, wykonawczego, wykroczeń i skarbowego⁶.

Zmiany kadrowe w SW na tle wzrostu przestępczości

Już po 1988 r. rozpoczął się okres tzw. „wielkiej wymiany” kadry więziennej w Polsce. Szczególne nasilenie tego procesu nastąpiło w latach 1990-1991, kiedy zwolniono 5252 funkcjonariuszy Służby Więziennej (26,7% ogólnego stanu) i przyjęto 5861 osób (29,8%). W kolejnych latach wymiana kadry była już dużo mniejsza i wynosiła: 4% przyjętych i 3,8% zwolnionych w latach 1992-1993 oraz 3% przyjętych i 6% zwolnionych w roku 1994. Ogółem w latach 1989 - 1995 wymieniono 40% składu osobowego funkcjonariuszy Służby Więziennej. Wiele osób odchodziło też dobrowolnie na wcześniejsze emerytury lub renty w obawie przed „nowymi” warunkami pracy w reformującej się służbie. W wyniku „wielkiej

³ R. Pomianowski, *Problemy reformy polskiego systemu penitencjarnego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1998, nr 19, s. 31-32.

⁴ Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z 2.05.1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. nr 31, poz. 166).

⁵ Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z 2.05.1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania (Dz. U. nr 31, poz. 167).

⁶ T. Szymanowski, *Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce*, Warszawa 1996, s. 20.

wymiany” obniżył się przeciętny wiek kadry (29% ogółu zatrudnionych miało mniej niż 30 lat, a 99% było w wieku poniżej 50 lat), zwiększył się odsetek funkcjonariuszy z wykształceniem wyższym i średnim, przyjęto do pracy więcej kobiet. W ten sposób stworzono nową, młodszą, dobrze wykształconą i „odideologizowaną” kadre, charakteryzującą się lepszym nastawieniem społecznym i psychologicznym do wykonywanych obowiązków⁷.

W latach 1989-91 nastąpiła niespotykana dotąd fala buntów w zakładach karnych i aresztach śledczych, które miały miejsce m.in. w zakładach dla recydywistów w Czarnem, w Nowogardzie i w Goleniowie. Bezpośrednią przyczyną takiego stanu rzeczy było podanie informacji, że recydywiści nie zostaną objęci ogłoszoną w grudniu 1989 r. amnestią. Zamieszki i bunty doprowadziły do dewastacji i podpalania zakładów. Ponad 100 więźniów zostało ciężko rannych, a 8 straciło życie. W czasie tłumienia buntów obrażenia ponieśli także funkcjonariusze SW i policjanci. W obliczu tak napiętej sytuacji zaczęły się oskarżenia pod adresem polityków i posłów reprezentujących „Solidarność” o wywołanie nastrojów społecznych sprzyjających atmosferze niepewności i wzajemnej wrogości o podłożu politycznym. Minister sprawiedliwości zdecydował o powołaniu resortowej komisji do zbadania przyczyn, przebiegu, i skutków buntów w polskich zakładach karnych i aresztach śledczych. Wynik prac komisji miał ujawnić osoby odpowiedzialne za wywołanie buntów, co pozwoliłoby na wyciągnięcie w stosunku do nich odpowiednich konsekwencji. Oczekiwania te jednak nie spełniły się, stąd też spadło zainteresowanie poselskie sytuacją więziennictwa⁸.

W latach 90. XX w. nastąpił w Polsce wyraźny wzrost przestępczości, ponieważ obok przestępstw przeciwko osobom pojawiły się w większej liczbie przestępstwa gospodarcze i korupcyjne, niespotykane na taką skalę w czasach PRL, takie jak: wymuszanie okupu, fałszowanie dokumentów, włamania, przestępczość zorganizowana. Do 1989 r. ogólna liczba przestępstw była względnie ustabilizowana i wynosiła ok. pół miliona rocznie, a wskaźniki współczynników i ich dynamika nie wykazywały znaczniejszych różnic. W 1990 r. odnotowano zwiększenie liczby przestępstw do 883 tys. rocznie. Po tym okresie nastąpiła kilkuletnia stabilizacja do 1994 r., kiedy to wskaźniki współczynnika zmieniały się

⁷ T. Szymanowski, *Przemiany systemu penitencjarnego* ..., s. 38.

⁸ P. Moczydłowski, *Więziennictwo w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: 1989-2003*, [w:] T. Bulenda, R. Musiński, *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa 2003, s. 77.

nieznacznie. Od 1994 r. do 1997 r. zanotowano kolejny wzrost o kilkanaście punktów procentowych, a w kolejnych latach współczynnik przestępczości w dalszym ciągu utrzymywał tendencję rosnącą⁹.

Sytuacja finansowa systemu penitencjarnego

Baza materialna polskiego więziennictwa w latach 90. była niezadawalająca i dodatkowo obciążona skutkami kryzysu gospodarczego. Z uwagi na fakt, że 77% wszystkich obiektów (czyli 118 zakładów) zostało wybudowanych przed II wojną światową, ich stan techniczny budził wiele zastrzeżeń. Niektóre zakłady znajdowały się w budynkach wzniesionych w XIII i w XIV w., np. poklasztorne budynki w Koronowie i Łęczycy. Również 41 istniejących zakładów zostało pierwotnie zbudowanych z przeznaczeniem na inne cele (np. klasztory, zamki, koszary, obozy jenieckie, folwarki, budynki mieszkalne)¹⁰. Dodatkowym problemem była konieczność przerobienia cel z jednoosobowych na wieloosobowe w obiektach wybudowanych zgodnie z systemem celkowym tzw. auburskim w drugiej połowie XIX w. i na początku XX w. Przy przebudowie cel więziennych podstawową trudnością było zaplanowanie nowych pomieszczeń w taki sposób, aby zachować w nich normę przestrzenną 3 m² lub 4m² na każdego osadzonego, zgodnie z postanowieniami Reguł Minimalnych i Europejskich Reguł Więziennych¹¹.

Analizując stan bazy materialnej więziennictwa w tym okresie należy pamiętać o tym, że zakłady penitencjarne w Polsce znalazły się w dobie transformacji ustrojowej w trudnej sytuacji finansowej, a dodatkowo także w obliczu problemu wzrastającego przeludnienia zakładów karnych. Jednocześnie w rozpatrywanym okresie nastąpił wyraźny spadek nakładów na inwestycje i modernizacje. W 1988 r. wynosił on 8,7% ogółu wydatków więziennictwa, a w 1992 r. już tylko 2,1%. Potrzeby inwestycyjne więziennictwa były wówczas ogromne, ponieważ w wyniku długoletnich zaniedbań z czasów powojennych i okresu PRL nastąpiła dekapitalizacja wielu obiektów i urzędów. Kompleksowych remontów wymagały nie tylko budynki służące do zakwaterowania osadzonych, ale także budynki

⁹ T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa 2004, s. 30.

¹⁰ C. Staszuk, *Baza materialna*, [w:] T. Szymanowski (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989-2009*, Warszawa 2009, s. 106.

¹¹ T. Szymanowski, *Przemiany systemu penitencjarnego...*, s. 32.

szpitalne, obiekty kuchenne, kotłownie, pralnie, sieci ciepłne, sieci wodno-kanalizacyjne i oczyszczalnie ścieków. Stan techniczny wielu obiektów był tak zły, że mogły one w każdej chwili zostać wyłączone z eksploatacji wskutek decyzji uprawnionych organów, gdyż dalsze użytkowanie zagrażałoby zdrowiu i bezpieczeństwu osadzonych i personelu więziennego¹².

Dodatkowym problemem były zniszczenia dokonane w czasie buntów z lat 80., podczas których zostało zdewastowane doszczętnie pięć jednostek (Areszt Śledczy w Bydgoszczy i zakłady karne w: Kamińsku, Czarnem, Goleniowie, Nowogardzie). W drugiej połowie lat 80. rozpoczęto budowę nowego aresztu śledczego i zakładu karnego w Radomiu, jednak z powodu katastrofalnej sytuacji budżetowej inwestycja została wstrzymana w 1989 r. Budowę wznowiono w bardzo ograniczonym zakresie w 1991 r., a ostatecznie zakończono w 2000 r.¹³.

Od początku lat 90. wzrastała tendencja do ograniczania środków przeznaczonych na realizację zadań stawianych Służbie Więziennej. Więziennictwo ubiegało się o pieniądze z tej samej puli, z której korzystali np. sędziowie, toteż dość ostrożnie zgłaszało swoje potrzeby finansowe. Udział procentowy więziennictwa w wydatkach budżetowych państwa na przełomie lat 80. i 90. kształtował się następująco: 0,50% w 1985 r., następnie 0,54% w 1986 r., 0,60% w 1991 r. i 0,65% w 1994 r.¹⁴. Zaważalna jest zatem tendencja wzrostowa, ale dynamika wzrostu wydatków resortu sprawiedliwości na więziennictwo była w tym okresie niższa od wydatków na inne dziedziny funkcjonowania tego resortu. Skutkiem takiej sytuacji było ograniczanie wydatków bieżących więziennictwa. Dopiero w pierwszej połowie lat 90. więziennictwo zaczęło domagać się wydzielenia swojego budżetu z ogólnego budżetu Ministerstwa Sprawiedliwości¹⁵. Istotnym czynnikiem mającym wpływ na sytuację finansową polskiego więziennictwa była także praca osadzonych. W czasach PRL pracę miał zapewnioną każdy skazany zdolny do jej wykonywania. Pod koniec lat 70. odsetek zatrudnienia wśród więźniów wynosił ponad 90%. Większość prac wykonywanych przez więźniów miała charakter odpłatny, jednak do 1989 r. były to kwoty na tyle niskie, że praca ta miała charakter wręcz niewolniczy. Skazani świadczyli również nieodpłatnie prace

¹² *Raport o stanie więziennictwa – perspektywy kontynuowania reform* (raport opracowany przez zespół funkcjonariuszy Centralnego Zarządu Zakładów Karnych został przyjęty przez Radę Ministrów 18 lipca 1995 r.), „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1995, nr 10, s. 64.

¹³ C. Staszuk, op. cit., s. 106.

¹⁴ *Raport o stanie więziennictwa*, op. cit., s. 64.

¹⁵ P. Moczydłowski, op. cit., s. 112.

porządkowe i pomocnicze o charakterze administracyjno-gospodarczym przy bieżącej obsłudze zakładów karnych, w których przebywali. Okres pracy podczas odbywania kary pozbawienia wolności nie był wliczany do okresu wymaganego do nabycia uprawnień emerytalnych i rentowych. Zmieniło się to w roku 1990, kiedy ustawą z 23 lutego 1990 r.¹⁶ dodano w obowiązującym wówczas kodeksie karnym wykonawczym odpowiedni przepis, wliczający te okresy do okresów równorzędnych z okresami zatrudnienia. Tym niemniej od 1987 r. obserwowano spadek liczby zatrudnienia wśród osadzonych, a sytuacja ta uległa dalszemu pogorszeniu w okresie transformacji ustrojowej, bowiem w Polsce na początku lat 90. obserwowano wysokie bezrobocie w całym kraju. Problem ten dotknął również więziennictwo na tyle mocno, że jeszcze przez kilka kolejnych lat nie udawało się go skutecznie rozwiązać – w roku 1994 zatrudnienie więźniów spadło do 26,7%¹⁷.

Pogarszająca się sytuacja finansowa całego więziennictwa na przełomie lat 80. i 90. miała bezpośredni wpływ na warunki socjalno-bytowe osadzonych, takie jak np. normy zakwaterowania, wyżywienie, opieka zdrowotna, nauczanie i szkolenie zawodowe, działalność kulturalno-oświatowa i religijna, pomoc postpenitencjarna. Należy wspomnieć, że w rozpatrywanym okresie tzw. ekonomiczne koszty utrzymania więźniów przekraczały kilkukrotnie wartość minimalnej płacy, np. w 1988 r. było to 500%, a w 1989 r. aż 800% minimalnej płacy. W drugiej połowie lat 80. średnio 18% środków przeznaczonych na utrzymanie osadzonych było wydatkowane na wyżywienie. W kolejnych latach udział ten malał a w 1996 r. wyniósł zaledwie 9,5%¹⁸.

Na złą sytuację finansową więziennictwa tego okresu miała ogromny wpływ struktura organizacyjna polskiego systemu penitencjarnego. Najważniejszym jej mankamentem, mającym swoje źródła jeszcze w czasach PRL, był brak jednolitych i stabilnych uregulowań prawnych dotyczących kwestii istnienia i organizacji ogniwa pośredniego pomiędzy ministrem sprawiedliwości a jednostkami podstawowymi Służby Więziennej. W latach 1954-1975 tę rolę pełniły centralne więzienia (do 1970 r.) oraz wojewódzkie zarządy zakładów karnych, które oprócz tego, że były samodzielnymi jednostkami penitencjarnymi, pełniły funkcje nadzorcze wobec jednostek im podległych. W 1975 r. po reformie administracyjnej

¹⁶ Ustawa z 23.02.1990 r. o zmianie *Kodeksu karnego wykonawczego* (Dz. U. nr 14, poz. 85).

¹⁷ W. Majewski, Z. Migal, *Zatrudnienie więźniów*, [w] T. Szymanowski (red.), *Księga jubileuszowa...*, s. 195.

¹⁸ T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna ...*, s. 132.

kraju utworzono okręgowe zarządy zakładów karnych, które nie prowadziły praktyki penitencjarnej, natomiast zajmowały się administracją jednostek więziennych. W drugiej połowie lat 80. dostrzeżono jednak, że taki system zarządzania doprowadził do przerostów administracyjnych oraz biurokratycznego i drobiazgowego ingerowania w działalność jednostek podstawowych, w tym również w sprawy kadrowe¹⁹. Z końcem 1989 r. podjęto decyzję o likwidacji okręgowych zarządów, w wyniku czego przez kilka miesięcy Centralny Zarząd Zakładów Karnych musiał bezpośrednio kierować pracą ponad 150 jednostek penitencjarnych i kilkudziesięciu ich oddziałów. Okazało się to jednak zadaniem trudnym w praktyce i niosącym zagrożenie dla bezpieczeństwa, głównie z uwagi na duże odległości podległych jednostek od Warszawy i brak odpowiedniej łączności. Na skutek tych doświadczeń utworzono 1 listopada 1990 r. rejonowe zakłady karne i rejonowe areszty śledcze, które oprócz prowadzenia własnej działalności penitencjarnej zajmowały się również nadzorem i kontrolą jednostek podległych. Po kilku latach funkcjonowania takiej struktury dostrzeżono, że jednostki nadrzędne preferują przy podziale środków finansowych i etatów głównie własne potrzeby, a sprawowane przez nie funkcje kontrolne realizowane są w niezadowalającym stopniu, głównie z uwagi na konieczność zapewnienia pełnej sprawności również w prowadzeniu własnej działalności²⁰.

Reasumując należy podkreślić, że w systemie polskiego więziennictwa w okresie PRL miały miejsce zarówno zjawiska pozytywne, jak i negatywne. Dokonana analiza pozwala stwierdzić, że niewątpliwie dobrą stroną było powszechne zatrudnienie skazanych, aczkolwiek ocena ta wypada zdecydowanie mniej korzystnie, jeśli weźmie się pod uwagę kwestie wysokości wynagrodzenia za pracę. Natomiast do słabości zaliczyć należy: nadmierną represyjność w wykonywaniu kary pozbawienia wolności, złe warunki socjalno-bytowe wynikające m.in. z nieustannego przeludnienia (poza okresami amnestyjnymi) i ogólnej niekorzystnej sytuacji finansowej całego więziennictwa w tym okresie, niewłaściwy stosunek personelu do skazanych i ich przedmiotowe traktowanie, a także niezapewnienie więźniom wystarczającego dostępu do edukacji i odpowiednich rodzajów terapii.

¹⁹ J. Pyrcak, *Organizacja i zadania więziennictwa w nowej ustawie o Służbie Więziennej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1996, nr 12-13, s. 58-59.

²⁰ J. Pyrcak, op. cit., s. 59.

Program reform w latach 1989-1998

Analizując model oddziaływań penitencjarnych w latach 90. XX w. można wyodrębnić trzy etapy reform, które wpłynęły na zmianę polskiego więziennictwa w tym okresie. Pierwszy etap przypadający na lata 1989-1994 obejmujący zmiany wprowadzone przez Pawła Moczydłowskiego, następnie drugi etap związany z uchwaleniem nowej ustawy o SW w 1996 r. i trzeci etap, który nastąpił wraz z wprowadzeniem w życie nowego *Kodeksu karnego wykonawczego* w 1998 r.²¹.

Jak już wyżej wspomniano, pierwszy etap reform obejmuje lata 1989 – 1994, kiedy to po masowych buntach w zakładach karnych na stanowisko dyrektora generalnego Centralnego Zarządu Zakładów Karnych został powołany P. Moczydłowski, który do czasu dymisji w grudniu 1994 r. wprowadził wiele zmian w polskim więziennictwie. W tym okresie dokonano podziału na zakłady karne zamknięte, otwarte i półotwarte oraz wprowadzono zmiany w klasyfikacji skazanych, co pozwoliło na zastosowanie nowych metod w zakresie indywidualizacji w wykonywaniu kary. Struktura organizacyjna więziennictwa została także zmieniona: zlikwidowano okręgowe zarządy zakładów karnych, przywrócono średni szczebel zarządzania przez powołanie rejonowych zakładów karnych i rejonowych aresztów śledczych, następnie je zlikwidowano i powołano okręgowe inspektoraty SW²².

Jednym z głównych założeń zmian w SW zapoczątkowanych w 1989 r. było utworzenie takiego systemu penitencjarnego, który chroniłby skutecznie społeczeństwo przed przestępczością, a z drugiej strony – zapewniałby skazanym godziwe i humanitarne warunki odbywania kary a także resocjalizację. Od 1987 r. prowadzono w tym kierunku odpowiednie prace w ramach powołanej Komisji ds. Reformy Prawa Karnego (dalej: Komisja), która zajmowała się opracowywaniem m.in. projektów nowych kodeksów: kodeksu karnego, kodeksu postępowania karnego i kodeksu karnego wykonawczego. Członkowie Komisji przy formułowaniu nowych przepisów przyjęli dwa założenia: pierwsze – że zgodnie z Konstytucją Polska jest demokratycznym państwem prawnym, i drugie – że jest zobowiązana do przestrzegania zawartych międzynarodowych umów wielostronnych. Stąd też konieczne stało się przeprowadzenie reformy całego

²¹ P. Stępiak, *Przemiany w polskim więziennictwie, a model oddziaływań penitencjarnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62-63, s. 87.

²² P. Stępiak, op. cit., s. 88.

prawa karnego w Polsce, którego dotychczasowa represyjność była krytykowana nie tylko przez opozycję, ale także przez środowiska naukowe²³.

Niezależnie od prac Komisji, od czerwca 1989 r. do końca 1992 r. przyjęto kilkanaście ważnych przepisów wprowadzających zmiany w prawie karnym, odnoszących się do systemu penitencjarnego, np.:

- uchylenie przepisów, na mocy których można było orzec umieszczenie recydywistów w ośrodku przystosowania społecznego oraz oddanie ich pod nadzór ochronny²⁴;
- ustanowienie prawa skazanych do zaskarżania do sądu penitencjarnego niezgodnych z prawem decyzji administracyjnych zakładu karnego²⁵ ;
- wprowadzenie zasady zaliczania do wysługi emerytalnej okresu pracy wykonywanej przez więźniów oraz otrzymywania renty należnej z powodu wypadku przy pracy lub niezdolności do pracy spowodowanej chorobą zawodową;
- uchylenie przepisu przewidującego najsurowszą karę dyscyplinarną w postaci umieszczenia w oddziale izolacyjnym na czas 6 miesięcy i wprowadzenie w to miejsce kary dyscyplinarnej izolacji na czas 1 miesiąca;
- podwyższenie minimalnej kwoty zarobków należnych skazanym z 20% do 25%²⁶.

Ponadto od czerwca 1989 r. do końca 1992 r. przyjęto kilkanaście innych przepisów wykonawczych dotyczących więziennictwa. Do najważniejszych aktów prawnych wydanych w tym okresie przez ministra sprawiedliwości można zaliczyć:²⁷

- zarządzenie z 30 listopada 1989 r. w sprawie klasyfikacji skazanych oraz organizacji, zakresu działania i trybu postępowania komisji penitencjarnych dostosowujące odpowiednie unormowania w tym przedmiocie do zmian regulaminów²⁸;
- zarządzenie z 11 maja 1990 r. w sprawie zasad wynagradzania skazanych za prace porządkowe i pomocnicze o charakterze

²³ T. Szymanowski, *Zmiany w przepisach prawa karnego wykonawczego po 1989 r.*, [w:] T. Szymanowski (red.), *Księga jubileuszowa ...*, s. 33.

²⁴ Ustawa z 23.02.1990 r. o zmianie *Kodeksu karnego wykonawczego* (Dz. U. nr 14, poz. 85).

²⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z 14.03. 1989 r. w sprawie wykonywania kary ograniczenia wolności (Dz. U. nr 16, poz. 85).

²⁶ T. Szymanowski, *Zmiany w przepisach ...*, s. 33-34.

²⁷ *Ibidem*, s. 35.

²⁸ Zarządzenie ministra sprawiedliwości z 30.11.1989 r. w sprawie klasyfikacji skazanych oraz organizacji, zakresu działania i trybu postępowania komisji penitencjarnych (Dz. Urz. Ministerstwa Sprawiedliwości nr 5, poz. 38).

administracyjno-gospodarczym, porządkujące tę ważną dziedzinę aktywności skazanych i rozszerzające zakres odpłatności za takie prace;

- zarządzenie z 15 kwietnia 1992 r. w sprawie przyjmowania, ewidencji, rozmieszczania i zwalniania tymczasowo aresztowanych, skazanych i ukaranych²⁹;
- zarządzenie z 5 maja 1992 r. w sprawie przyjmowania, rozpatrywania i załatwiania próśb, skarg i wniosków tymczasowo aresztowanych, skazanych i ukaranych³⁰.

W 1990 r., po objęciu przez P. Moczydłowskiego stanowiska dyrektora generalnego SW, nastąpiły przełomowe zmiany w polskim więziennictwie. P. Moczydłowski tak opisywał swoją wizję systemu penitencjarnego: „System więzienny, atmosfera oraz relacje międzyludzkie powinny być dokładnie określone poprzez regulacje prawne, a w szczególności proceduralne, maksymalna pojemność każdego więzienia powinna być zmniejszona do poziomu zapewniającego zapobieganie degradacji psychospołecznej więźniów i kadry więziennej. Więzienia powinny funkcjonować pod kontrolą społeczną. Należy stworzyć sposoby wydobywania na światło dzienne konfliktów pomiędzy więźniami a kadrami więziennymi w możliwie najwcześniejszej fazie i na najniższym poziomie, tj. na poziomie celi więziennej”³¹.

Istotą nowej filozofii zarządzania więziennictwem było stosowanie zasad humanitaryzmu, otwartości oraz godnego i równego traktowania więźniów. Zasada otwartości miała być realizowana poprzez udostępnienie informacji i kontroli tą drogą więziennictwa przez organizacje pozarządowe, media oraz przedstawicieli społeczeństwa. Konieczność przeprowadzenia zmian była podyktowana procesem ogólnej transformacji ustrojowej w Polsce po 1989 r., tworzeniem się społeczeństwa demokratycznego i gospodarki rynkowej. Dokonujące się przemiany nie mogły ominąć także polityki karnej i penitencjarnej, nadszedł bowiem czas, aby

²⁹ Zarządzenie ministra sprawiedliwości z 15.04.1992 r. w sprawie przyjmowania, ewidencji, rozmieszczania i zwalniania tymczasowo aresztowanych, skazanych i ukaranych (Dz. Urz. Ministerstwa Sprawiedliwości nr 3, poz. 21).

³⁰ Zarządzenie ministra sprawiedliwości z 5.05.1992 r. w sprawie organizacji przyjmowania, rozpatrywania i załatwiania próśb, skarg i wniosków tymczasowo aresztowanych, skazanych i ukaranych (Dz. Urz. Ministerstwa Sprawiedliwości nr 4, poz. 25).

³¹ J. Foster, G. Hughes, S. McEwan, *Przełomowe zmiany organizacyjne polskiego więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2000, nr 27, s. 76

odrzuć dziedzictwo starego systemu, tym bardziej, że był on oceniany negatywnie jako cechujący się zbyt dużą punitywnością³².

P. Moczydłowski dostrzegł liczne wady polskiego więziennictwa okresu PRL, wśród nich za najważniejsze uważał:

- brak odpowiednich proporcji między liczbą funkcjonariuszy SW a liczbą osadzonych (w skrajnych przypadkach na 1 funkcjonariusza przypadało 10 osadzonych),
- dążenie do jak najtańszego osadzania w więzieniach jak największej liczby ludzi,
- skuteczne izolowanie więźniów od społeczeństwa, utajnianie informacji na temat sytuacji w więziennictwie,
- represyjny charakter więziennictwa i wysoki poziom napięcia psychicznego wśród osadzonych, stosowanie przemocy i środków przymusu wobec więźniów,
- przeludnienie więzień i związana z tym utrata kontroli nad społecznością więzienną³³.

Główną ideą reform zapoczątkowanych przez P. Moczydłowskiego było hasło „od systemu totalitarnego do demokratycznego” oraz „od więzienia antyspołecznego do prospołecznego”. Ówczesny szef więziennictwa widział potrzebę złagodzenia polityki karnej i podmiotowego traktowania więźniów przez personel, rezygnację z elementów dyscypliny formalnej i większej liberalizacji w postępowaniu z więźniami. W praktyce doprowadziło to do wprowadzenia następujących zmian:

- Wymiany kadry Służby Więziennej.
W rezultacie wprowadzenia tego programu rezygnację złożyło 2500 pracowników SW, a w ciągu 1-2 lat ze służby odeszło ok. 6-7 tys. osób. Powodem złożenia rezygnacji był brak zgody na wprowadzone zmiany i brak akceptacji nowych sposobów postępowania z więźniami.
- Ograniczenia napięcia psychospołecznego panującego w zakładach karnych poprzez:
 - zezwolenie więźniom na noszenie własnej odzieży,
 - rezygnację z obowiązku noszenia mundurów przez funkcjonariuszy SW, poza funkcjonariuszami działu ochrony,
 - wprowadzenie obowiązku noszenia identyfikatorów,
 - zezwolenie na otwarcie cel przez dłuższy czas,

³² P. Stępnik, op. cit., s. 77.

³³ P. Moczydłowski, op. cit., s. 89-90.

- rozwinięcie roli wychowawcy, tak by był on odpowiedzialny wyłącznie za dobre samopoczucie skazanego,
- szersze stosowanie widzeń poza terenem zakładów karnych i przepustek.
- Restrukturyzacji zarządzania SW poprzez ograniczenie roli CZKK i decentralizację systemu zarządzania. Zarządzanie przeniesiono do 16 rejonowych aresztów śledczych i zakładów karnych, kierowanych przez dyrektorów, którym podlegały jednostki należące do danego rejonu³⁴.

Konieczność wprowadzenia powyższych zmian związana była także ze stanem bazy materialnej więziennictwa w tym okresie. Na początku marca 1994 r. było w Polsce ogółem 153 jednostek penitencjarnych o łącznej pojemności 66,9 tys. miejsc, wśród których wyodrębnić można 69 aresztów śledczych, 61 zakładów karnych, 22 ośrodki pracy, 1 zakład przejściowy. Istniało także 39 oddziałów zewnętrznych o znacznie złagodzonej formie nadzoru. Wśród wymienionych zakładów i oddziałów 25 nie stanowiło własności więziennictwa – najczęściej podlegały one PKP lub innym pozawięziennym przedsiębiorstwom. Stanowiło to problem prawny i ekonomiczny, bowiem wykupienie tych obiektów przekraczało możliwości finansowe polskiego więziennictwa. Dodatkowymi kosztami, które obciążały więziennictwo, były poważne zniszczenia 5 zakładów karnych w rezultacie buntów w 1981 r. w Bydgoszczy i Kamińsku, a w 1989 r. – w Czarnem, Goleniowie i Nowogardzie. Na początku lat 90. ponad 50% zakładów karnych wymagało natychmiastowego remontu i modernizacji, stąd też począwszy od 1992 r. stopniowo zwiększano nakłady na inwestycje więzienne. Było to tym bardziej konieczne, że pojawiło się niebezpieczeństwo dekapitalizacji bazy materialnej więziennictwa, ponieważ część budynków znajdowała się w złym stanie technicznym, a inne np. nie posiadały bieżącej wody i kanalizacji we wszystkich celach, natomiast w 3 zakładach karnych nie było centralnego ogrzewania³⁵.

Dokonujące się zmiany należy analizować także na tle sytuacji europejskiej i międzynarodowej. W 1993 r. odbyło się w Polsce II Międzynarodowe Sympozjum na temat Przyszłości Więziennictwa³⁶, na którym

³⁴ J. Foster, G. Hughes, s. McEwan, op. cit., s. 76.

³⁵ T. Szymanowski, *Przemiany systemu penitencjarnego...*, s. 33.

³⁶ I Międzynarodowe Sympozjum na temat Przyszłości Więziennictwa odbyło się czerwcem 1991 r. w Ottawie (Kanada). Jego celem było stworzenie strategicznego planu działania oraz określenia wartości i zasad dla więziennictwa. W II Sympozjum udział wzięli wyżsi funkcjonariusze więziennictwa, przedstawiciele organizacji pozarządowych i naukowcy z 29 krajów.

wskazano następujące główne problemy SW: domaganie się surowszych kar przez społeczeństwo; przeludnienie w niektórych systemach więziennych; ograniczone i zmienne zaufanie publiczne do systemu sprawiedliwości karnej; odrzucanie przez społeczeństwo odpowiedzialności za zapobieganie i kontrolę przestępczości; przekonanie społeczne o wzroście liczby przestępstw z użyciem przemocy; konieczność stworzenia lepszej edukacji społeczeństwa na temat więziennictwa; powszechne przekonanie, że pozbawienie wolności jest kosztowne i wymaga środków; wzrost wymagań wobec wszystkich służb społecznych w kierunku większej efektywności i skuteczności oraz lepszego służenia społeczeństwu. Zaprezentowane problemy potraktowano jako zbiór potencjalnych wskazówek dla ulepszania sytuacji w więziennictwie w wielu krajach i jako bodziec do podjęcia konkretnych działań³⁷.

Drugi etap reform polskiego więziennictwa rozpoczął się po uchwaleniu przez Sejm 26 kwietnia 1996 r. nowej ustawy o Służbie Więziennej³⁸, której główny cel zdefiniowano jako umocnienie SW jako formacji profesjonalnej i apolitycznej, podległej ministrowi sprawiedliwości. Podstawowym zadaniem SW, w myśl nowej ustawy, stało się realizowanie tych funkcji państwa, które wiążą się z wykonywaniem kary pozbawienia wolności i postanowień o tymczasowym aresztowaniu, przy czym osobom skazanym i aresztowanym należy zapewnić przestrzeganie ich praw, zwłaszcza w zakresie humanitarnych warunków pobytu w zakładach karnych i aresztach śledczych i poszanowania godności³⁹.

Ustawa została podzielona na dziewięć kwestii tematycznych, umieszczonych w następujących rozdziałach: zadania i organizacja SW, zakres uprawnień SW, stosunek służbowy funkcjonariuszy, korpusy i stopnie SW, obowiązki i prawa funkcjonariuszy, mieszkania funkcjonariuszy, uposażenie i inne świadczenia pieniężne funkcjonariuszy, odpowiedzialność dyscyplinarna funkcjonariuszy i zmiany w przepisach obowiązujących, przepisy przejściowe i końcowe.

W porównaniu do poprzednio obowiązującej ustawy z 1959 r.⁴⁰, przepisy nowo uchwalonej ustawy o Służbie Więziennej były bardziej poszerzone i szczegółowe. Zawierały się w 141 artykułach, podczas gdy „stara” ustawa liczyła 68 artykułów. W myśl art. 1 ust. 3 nowej ustawy,

³⁷ A. Kozieł (red.) *Reforma więziennictwa: strategiczny plan działania*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1995, nr 10, s. 22-23.

³⁸ Ustawa z 26.04.1996 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. nr 61, poz. 283).

³⁹ J. Pyrcak, op. cit., s. 51-52.

⁴⁰ Ustawa z 10.12.1959 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. nr 69, poz. 436).

do podstawowych zadań SW zaliczone zostało: prowadzenie działalności resocjalizacyjnej wobec osób skazanych na karę pozbawienia wolności; wykonywanie tymczasowego aresztowania w sposób zabezpieczający prawidłowy tok postępowania karnego; zapewnienie osobom skazanym na karę pozbawienia wolności lub tymczasowo aresztowanym przestrzegania ich praw, a zwłaszcza humanitarnych warunków, poszanowania godności, opieki zdrowotnej i religijnej; ochronę społeczeństwa przed sprawcami przestępstw osadzonymi w zakładach karnych i aresztach śledczych; zapewnienie w zakładach karnych i aresztach śledczych porządku i bezpieczeństwa oraz wykonywanie aresztów zastosowanych na podstawie innych przepisów oraz pomocy prawnej z tytułu umów międzynarodowych⁴¹.

W art. 10 ustawy wymienione zostały jednostki organizacyjne SW, do których zaliczają się: CZSW, okręgowe inspektoraty, zakłady karne i areszty śledcze, a także ośrodki szkolenia i ośrodki doskonalenia kadr. W wyżej wymienionych jednostkach organizacyjnych mogą pracować zarówno funkcjonariusze SW, jak również pracownicy cywilni, przy czym wszyscy zatrudnieni powinni wykazywać się odpowiednim przygotowaniem ogólnym i zawodowym, doświadczeniem oraz wysokim poziomem moralnym, a także systematycznie dokształcać się i podnosić swoje kwalifikacje zawodowe⁴².

Kolejne ważne zmiany w przepisach dotyczących więziennictwa nastąpiły wraz z uchwaleniem ustawy o zmianie kodeksu karnego, kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym⁴³. Ustawa ta wprowadzała m.in. następujące zmiany w dotychczas obowiązującym kkw: przyjęcie nowej typologii zakładów karnych, dzielącej je na rodzaje i typy oraz ustalającej podstawowe zasady ich różnicowania (art. 39 kkw w nowym brzmieniu); rezygnacja z rygorów wykonywania kary pozbawienia wolności (zmiana w szeregu przepisów kkw); wprowadzenie nowych zasad wykonywania prac porządkowych oraz pomocniczych o charakterze administracyjno-gospodarczym (art. 49 § 5 art. 4 kkw); podwyższenie kwoty odpisów na cele pomocy osobom zwolnionym do 10% oraz najniższego wynagrodzenia przypadającego skazanemu z należności za pracę z 25% do 50%).

⁴¹ Ustawa z 26.04.1996 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. nr 61, poz. 283).

⁴² M. Zoń, *Ustrój i zasady funkcjonowania Służby Więziennej*, [w:] T. Szymanowski (red.), *Księga jubileuszowa ...*, s. 75.

⁴³ Ustawa z 12.07.1995 r. o zmianie *Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego* oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym (Dz. U. nr 49, poz. 475).

Na system wykonywania kar miały także wpływ zmiany wprowadzone wyżej wymienioną ustawą w kk (wymierzanie kar, odpowiedzialność w warunkach powrotu do przestępstwa, poddawanie próbie stosowane wobec skazanego zwolnionego warunkowo) i kpk⁴⁴.

Za początek trzeciego etapu reform polskiego więziennictwa przyjmuje się 1 września 1998 r., czyli wejście w życie nowego *Kodeksu karnego wykonawczego* uchwalonego 6 czerwca 1997 r.⁴⁵. Kodeks ten wprowadził zasadnicze zmiany w dotychczasowym systemie penitencjarnym, a jego uregulowania zostały oparte na doświadczeniach światowego i polskiego penitencjaryzmu oraz zaleceniach międzynarodowych konwencji i rekomendacjach Rady Europy.

Kodeks karny wykonawczy został ustanowiony w oparciu o dwie następujące zasady:

- zasadę humanitaryzmu – przejawiającą się w poszanowaniu godności ludzkiej skazanego, a także na postrzeganiu go jako „istoty bliskiej rodzajowo”, której należy dać szansę poprawy;
- zasadę dominującej roli czynnika sądowego w wykonywaniu kar i środków karnych – polegającą na tym, że sąd (I instancji, penitencjarny czy apelacyjny) rozstrzyga wszystkie najważniejsze sprawy dotyczące wykonywania kary oraz zajmuje się rozpatrywaniem zażaleń, skarg i wniosków, pełni też rolę kontrolną w wykonywaniu kary.

Przy formułowaniu przepisów kodeksu prawodawca kierował się także zasadą poszanowania praw ludzkich skazanego, zasadą ochrony społeczeństwa i bezpieczeństwa skazanych w zakładach karnych, zasadą udziału społeczeństwa w wykonywaniu orzeczeń oraz w świadczeniu pomocy społecznej i readaptacji skazanych, zasadą indywidualizacji w wykonywaniu kary i zasadą wolnej progresji (uzależnienie warunków odbywania kary przez skazanych od ich postawy i zachowań)⁴⁶.

Wyżej wymienione zasady znalazły swoje odzwierciedlenie w art. 4 kkw w § 1 w następującym sformułowaniu: „Kary, środki karne, zabezpieczające i zapobiegawcze wykonuje się w sposób humanitarny, z poszanowaniem godności ludzkiej skazanego. Zakazuje się stosowania tortur lub nieludzkiego albo poniżającego traktowania i karania skazanego”⁴⁷ oraz

⁴⁴ T. Szymanowski, *Zmiany w przepisach ...*, s. 35.

⁴⁵ Ustawa z 6.06.1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. nr 90, poz. 557 z późn. zm.).

⁴⁶ T. Szymanowski, *Zmiany w przepisach ...*, s. 38.

⁴⁷ Art. 4 § 1 ustawy z 6.06.1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. nr 90, poz. 557 z późn. zm.).

w § 2: „Skazany zachowuje prawa i wolności obywatelskie. Ich ograniczenie może wynikać jedynie z ustawy oraz z wydanego na jej podstawie prawomocnego orzeczenia”⁴⁸.

W nowym kodeksie podkreślone zostało nadrzędne znaczenie sądu w postępowaniu wykonawczym, w którym każdy podmiot ma określone obowiązki i prawa. Stroną procesową jest nie tylko prokurator reprezentujący interes publiczny, ale i skazany. Kodeks nadał wyjątkową rolę prawom i obowiązkom skazanych, jak np. składanie wniosków o wszczęcie postępowania przed sądem oraz wnoszenie zażaleń na postanowienia wydane w postępowaniu wykonawczym (art. 6 § 1), składanie skarg i prośb do organów wykonujących orzeczenie (art. 6 § 2), zaskarżanie do właściwego sądu decyzji pozasądowych organów wykonujących orzeczenia, jeżeli uważa je za niezgodne z prawem (art. 7 § 1). Przyjęto także, że prawa osób pozbawionych wolności, w tym dotyczące warunków bytowych i opieki zdrowotnej, muszą być zagwarantowane przynajmniej na pewnym minimalnym poziomie, który powinien być zgodny z przyjętymi w Polsce normami i pozostawać w określonej relacji do warunków bytowych społeczeństwa⁴⁹.

W art. 32 kodeksu uregulowano w nowy sposób nadzór i kontrolę nad wykonywaniem kary, stwierdzając: „Nadzór nad legalnością i prawidłowością wykonywania kary pozbawienia wolności, kary aresztu, tymczasowego aresztowania, zatrzymania oraz środka zabezpieczającego związanego z umieszczeniem w zakładzie zamkniętym, a także kar porządkowych i środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności sprawuje sędzia penitencjarny”⁵⁰. Tym samym zrezygnowano z penitencjarnego nadzoru prokuratorskiego, który w ciągu kilkudziesięciu lat nie sprawdził się w wystarczającym stopniu. W nowym kodeksie prokuratura została sprowadzona do roli strony w postępowaniu wykonawczym oraz do funkcji organu ścigającego przestępstwa popełnione w zakładach karnych i aresztach śledczych. Wzrosło natomiast znaczenie sądu i sędziego penitencjarnego jako podstawowych organów zapewniających praworządne wykonywanie kary, występujących w podwójnej roli: podstawowego czynnika nadzoru oraz arbitra w razie sporów w postępowaniu wykonawczym. W art. 33 § 1 kodeksu zapisano: „Sędzia penitencjarny wizytuje zakłady karne, areszty śledcze oraz inne miejsca, w których przebywają

⁴⁸ Art. 4 § 2 ustawy z 6.06.1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. nr 90, poz. 557 z późn. zm.).

⁴⁹ T. Szymanowski, *Zmiany w przepisach ...*, s. 36.

⁵⁰ Ustawa z 6.06.1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. nr 90, poz. 557 z późn. zm.).

osoby pozbawione wolności. Ma on prawo wstępu w każdym czasie, bez ograniczeń, do tych zakładów, aresztów i miejsc oraz poruszania się po ich terenie, przeglądania dokumentów i żądania wyjaśnień od administracji tych jednostek”⁵¹.

Kolejną innowacją był art. 3 § 1 mówiący, że „W wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, w szczególności związanych z pozbawieniem wolności, mogą współdziałać stowarzyszenia, fundacje, organizacje oraz instytucje, których celem działania jest realizacja zadań określonych w niniejszym rozdziale, jak również kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania”⁵². Główny cel, jaki ustawodawca chciał osiągnąć poprzez wprowadzenie tego przepisu, to zmniejszenie tzw. społecznych kosztów przestępczości. Wymienione w art. 38 § 1 organizacje i instytucje miały spełniać przede wszystkim dużą rolę w humanizacji systemu penitencjarnego, a także pomagać skazanym i ich rodzinom. Warto podkreślić, że jednym z głównych założeń reformy prawa karnego było zmniejszenie tzw. społecznych kosztów ograniczania przestępczości. Do kosztów tych zalicza się m.in. szkody lub straty moralne, wychowawcze, ekonomiczne i zdrowotne ponoszone przez ofiary przestępstw, skazanych i ich rodziny, pozostałe grupy społeczne oraz państwo⁵³.

Nowy kodeks jednoznacznie określił, że podstawowym celem wykonywania kary pozbawienia wolności jest umożliwienie skazanemu powrotu do społeczeństwa, i tym samym przeciwdziałanie recydywie, co zostało sformułowane w sposób następujący: „Wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”⁵⁴. Stąd też odrzucono surowe rygory wykonywania kary, a w to miejsce przyjęto założenie, że sama izolacja więzienna jest karą wystarczająco dolegliwą, której nie należy powiększać. W nowym kodeksie zrezygnowano również z posługiwania się pojęciem „resocjalizacja” i odrzucono przymus resocjalizacji, uważając go za naruszający prawa i wolność osobistą każdego człowieka. Jednocześnie za

⁵¹ Ustawa z 6.06.1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. nr 90, poz. 557 z późn. zm.).

⁵² Art. 38 ustawy z 6.06.1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. nr 90, poz. 557 z późn. zm.).

⁵³ S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, wydanie 3, Warszawa 2010, s. 12.

⁵⁴ Art. 67 § 1 ustawy z 6.06.1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. nr 90, poz. 557 z późn. zm.).

najbardziej pożądany efekt zmian uznano zapewnienie spokoju wewnątrz więzień, informowanie społeczeństwa o rzeczywistej sytuacji w zakładach karnych, a także demokratyzację systemu zarządzania więziennictwem w zakresie m.in. racjonalizacji procedur penitencjarnych i rozszerzenia praw więźniów⁵⁵.

Wśród wielu fundamentalnych zmian nowy kkw wprowadził trzy systemy wykonywania kary: programowanego oddziaływania, terapeutyczny oraz zwykły, z których pierwsze dwa stanowiły prawdziwą innowację. Odbywanie kary w systemie programowanego oddziaływania polegało na zaproponowaniu skazanemu i opracowaniu wspólnie z nim indywidualnego programu wykonywania kary. Program taki należy opracować w oparciu o informacje dotyczące skazanego oraz na podstawie diagnozy obejmującej wyjaśnienie przyczyn, dlaczego skazany nie przestrzega norm prawnych. Program realizowany jest poprzez stawianie skazanemu konkretnych zadań wraz z terminami, w których muszą one być wykonane. Natomiast istotą systemu terapeutycznego jest umieszczenie skazanego w odpowiednim oddziale terapeutycznym, np. dla skazanych z zaburzeniami psychicznymi i upośledzonych umysłowo, dla skazanych uzależnionych od alkoholu, dla skazanych uzależnionych od środków odurzających i psychotropowych, dla skazanych niepełnosprawnych psychicznie⁵⁶.

Kodeks rozszerzył także prawa skazanych o: korzystanie z wolności religijnej, otrzymywanie ekonomicznie znaczącego wynagrodzenia związanego z zatrudnieniem i ubezpieczenia społecznego, samokształcenie i wykonywanie własnej twórczości, komunikowanie się z przedstawicielami społeczeństwa, a także obrońcą, pełnomocnikiem, kuratorem sądowym oraz wybranym przez siebie przedstawicielem. W art. 67 § 3 kkw z 1997 r. wymienione zostały podstawowe sposoby oddziaływania penitencjarnego na skazanych, które powinny spowodować osiągnięcie celu wykonywania kary pozbawienia wolności. Zaliczają się do nich: praca, zwłaszcza pozwalająca na zdobycie kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne⁵⁷.

⁵⁵ P. Stępnia, op. cit., s. 90.

⁵⁶ W. Markiewicz, *Stan obecny i perspektywy więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1999, nr 22-23, s. 153.

⁵⁷ S. Lelental, op. cit., s. 11.

Efekty przeprowadzonej modernizacji

Wprowadzone po 1989 r. zmiany wyglądały w zakresie zwykłej codzienności następująco: dawniej więźniowie nosili ubrania więzienne i wyglądali na zmęczonych pracą, w ciągu dnia prawie nikt nie leżał na łózkach (z wyjątkiem chorych), zwłaszcza że i tak większość więźniów przebywała wtedy w pracy lub w szkole, recydywistom przymusowo golono głowy i pozwalano im poruszać się po terenie zakładu karnego tylko czwórkami, w szeregu. Istniały też pewne zasady dotyczące zachowania się wobec funkcjonariuszy Straży Więziennej, jak chociażby przyjmowanie pozycji na baczność i zdejmowanie z głowy czapki przez osadzonego. Swoistym rytuałem był także wymóg składania przez osadzonych ubrań w tzw. „kostkę” i wystawianie jej na korytarz oddziału mieszkalnego w czasie apelu wieczornego na porę nocną. Po wprowadzeniu reform obraz ten uległ całkowitej zmianie. Umożliwiono więźniom noszenie własnych ubrań, zniesiono przymus pracy i zakaz leżenia w ciągu dnia na łózkach, a zwyczaj dobrowolnego golenia głowy przyjął się także wśród skazanych po raz pierwszy. Coraz częstszym zjawiskiem stało się całodzienne przebywanie więźniów w celach wyposażonych w radia i telewizory. Z więzień zniknęła także obecna od ponad stu lat „kostka”, co stanowiło niekwestionowany przełom w porządku więziennym. Z krajobrazu polskich więzień zniknęli więźniowie polityczni i „więźniowie sumienia”, a pojawili się przestępcy z grup mafijnych. Powyższe przesłanki pozwalają zatem stwierdzić, że po okresie transformacji ustrojowej państwa i modernizacji prawnej systemu penitencjarnego populacja więźniów zmieniła się jakościowo i pod względem liczebności⁵⁸.

Reformy SW przeprowadzone na początku lat 90. XX wieku spotkały się z bardzo pozytywną oceną w krajach Europy Zachodniej, a ponadto przyjęte w Polsce rozwiązania często stawiano za modelowy wzór dla krajów środkowo- i wschodnioeuropejskich. Za najważniejsze osiągnięcie polskiego systemu penitencjarnego uznać należy to, że udało się dokonać tak wiele przy użyciu stosunkowo niewielkich nakładów finansowych. Kolejnym pozytywnym aspektem było podniesienie jakości pracy penitencjarnej, co spotkało się z ogromnym uznaniem ze strony instytucji międzynarodowych monitorujących wykonywanie kary pozbawienia

⁵⁸ T. Bulenda, *Charakterystyka populacji więziennej*, [w:] T. Bulenda, R. Musidlowski (red.), *System penitencjarny ...*, s. 231.

wolności⁵⁹. Instytucje te od 1996 r. zwracały Polsce uwagę, że powinna ona poprawić standardy traktowania osadzonych. Po wprowadzeniu reform nastąpiło wyraźnie odczuwalne polepszenie atmosfery w zakładach karnych, co było skutkiem m.in. mentalnej zmiany w podejściu personelu więziennego do osadzonych, których zaczęto traktować bardziej podmiotowo⁶⁰.

Jedną z organizacji nadzorujących przestrzeganie europejskich standardów traktowania więźniów jest Europejski Komitet Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu lub Karaniu (CPT). Komitet ten złożył w Polsce trzy wizytacje okresowe, z których pierwsza odbyła się w roku 1996 i objęła jeden areszt śledczy i trzy zakłady karne, druga w 2000 r. – jeden areszt śledczy i cztery zakłady karne, a trzecia w 2004 r. – dwa areszty śledcze i jeden zakład karny. Każda z wizytacji zakończyła się dla Polski oceną pozytywną, co oznaczało, że w opinii Komitetu traktowanie osadzonych odbywa się w sposób poprawny. Warto nadmienić, że Komitet dokonuje oceny w oparciu o tzw. „standardy CPT”, w skład których wchodzi następujące zagadnienia: zatrzymanie, pozbawienie wolności w zakładzie karnym, szkolenie funkcjonariuszy służb porządku publicznego, opieka zdrowotna w zakładach karnych, pozbawienie wolności cudzoziemców – nielegalnych imigrantów, przymusowe umieszczenie w zakładach psychiatrycznych, pozbawienie wolności nieletnich i kobiet, walka z bezkarnością funkcjonariuszy naruszających prawo więźniów, środki przymusu w zakładach psychiatrycznych. Pozytywna ocena polskiego systemu penitencjarnego w aspekcie spełnienia wyżej wymienionych standardów CPT była niewątpliwym sukcesem, na który ogromny wpływ miały zapoczątkowane już w 1989 r. prace Komisji do spraw Reformy Prawa Karnego i uchwalenie nowego kodeksu karnego wykonawczego. W swojej ocenie CPT wskazał również na słabe punkty, takie jak: przeludnienie, złe warunki bytowe, bezrobocie wśród więźniów, brak konstruktywnych zajęć w czasie wolnym, niedostateczna liczba personelu, ubogie programy zajęć dla młodocianych, zbyt restrykcyjne traktowanie tzw. więźniów niebezpiecznych. Największe zastrzeżenia Komitetu dotyczyły norm mieszkaniowych

⁵⁹ J. Pomiankiewicz, *Miejsce i rola więziennictwa w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa – polski aspekt historyczny*, [w:] *Służba Więzienna w strukturach bezpieczeństwa państwa – materiały z konferencji* 26.05.2010 r., Areszt Śledczy Warszawa Mokotów, Warszawa 2010, s. 50.

⁶⁰ *Podstawowe problemy więziennictwa – raport Centralnego Zarządu Służby Więziennej, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”* 2003, nr 38-39, s. 187.

w celach, które zgodnie z art. 110 § 2 kkw wynoszą 3m² na 1 osadzonego i są – zdaniem Komitetu – zbyt niskie⁶¹.

W wyniku przeprowadzonych reform poprawiły się warunki do utrzymywania kontaktów pomiędzy osadzonymi i osobami bliskimi. Po wydaniu w 1989 r. nowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności⁶² pojawiła się możliwość wydawania zezwoleń na czasowe opuszczenie zakładu karnego – tzw. widzenia do 24 godz. i przepustki do 5 dni. Z udogodnień tych osadzeni mogą korzystać w ramach uprawnienia zagwarantowanego w regulaminie, w formie nagrody lub ze względów losowych. W 1994 r. udzielono 45 402 zezwoleń na 5-dniowe przepustki, oraz 186 212 zezwoleń na widzenia 24-godzinne poza terenem zakładu karnego. Pomimo pojawiających się słów krytyki i dążeń do ograniczenia wydawania tych przepustek, stosuje się je nadal jako jedno z najbardziej skutecznych narzędzi kształtujących zachowania osadzonych. Spełniają one także ważną rolę w reintegrowaniu rodzin osadzonych i wpływają korzystnie na atmosferę wychowawczą w zakładach karnych⁶³.

Wejście w życie 1 września 1998 r. nowego kkw⁶⁴ pozwoliło też na przeprowadzenie nowej klasyfikacji skazanych. Zgodnie z nowym podziałem, na dzień 31 grudnia 1998 r. największy udział procentowy wśród skazanych stanowili recydywiści (49,3%), następnie skazani po raz pierwszy (30%) oraz młodociani (21%). Wskutek praktycznego zastosowania nowych przepisów prawie trzykrotnie wzrosła populacja młodocianych, ponieważ zaliczono do nich część skazanych po raz pierwszy, a tym samym liczba skazanych po raz pierwszy zmniejszyła się o ponad 3 tys. Nowy kkw wprowadził także kolejną innowację – możliwość wyboru jednej z trzech form oddziaływania na skazanego (system programowanego oddziaływania, system terapeutyczny i system zwykły). W rezultacie system programowanego oddziaływania wybrało 59% skazanych, do systemu terapeutycznego zakwalifikowano 11% skazanych, a pozostała część – czyli 30% populacji więziennej odbywała karę w systemie zwykłym. Utworzono 9 oddziałów terapeutycznych dla skazanych uzależnionych od alkoholu oraz 9 oddziałów dla skazanych uzależnionych od środków odurzających i psychotropowych. W 1999 r. leczeniem odwykowym

⁶¹ Z. Hołda, *Polska droga do przestrzegania praw więźniów*, [w:] T. Szymanowski (red.), *Księga jubileuszowa ...*, s. 59-62.

⁶² Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z 2.05.1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. nr 31, poz. 166).

⁶³ *Raport o stanie więznictwa...*, op. cit., s. 58.

⁶⁴ Ustawa z 6.06.1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. nr 90, poz. 557 z późn. zm.).

objętych było 900 osadzonych uzależnionych od alkoholu, a średni czas oczekiwania na leczenie wynosił 6 miesięcy. Z uwagi na fakt, że problem alkoholowy dotyczył wówczas 16 tys. osadzonych oszacowano, że efektywna realizacja całego programu wymagałaby utworzenia 10 nowych oddziałów i zatrudnienia 80 terapeutów. Kolejny problem to osadzeni uzależnieni od narkotyków, którzy w 1999 r. stanowili 2% całej populacji osadzonych. Również i w tym przypadku liczba miejsc w oddziałach terapeutycznych była niewystarczająca, w związku z czym stale ok. 70 osób oczekiwało na miejsce⁶⁵.

Wskutek amnestii z roku 1989 i późniejszych reform prawa karnego w Polsce w drugiej połowie lat 90. doszło do stopniowego zmniejszania się populacji więziennej. Pojawiły się także głosy krytyczne, mówiące o tym, że amnestia z jesieni 1989 r. „nienaturalnie” obniżyła współczynnik prizonizacji. W analizie porównawczej dotyczącej dynamiki populacji więziennej w Europie w latach 1989-1999, Polska znalazła się na 3 miejscu z wynikiem -3%, co oznaczało że znaleźliśmy się w sytuacji dość specyficznej na tle innych państw. Zaczęto się zastanawiać, czy „klimat penalny” w Polsce nie jest zbyt łagodny, ponieważ w tym samym czasie współczynnik prizonizacji w krajach Unii Europejskiej wzrósł przeciętnie o 21%, natomiast w Rosji o 52%, a w Grecji nawet o 64%. Polskę wyprzedzały w tym rankingu tylko Finlandia i Słowenia, przy czym w przypadku Finlandii było to wynikiem prowadzonej od lat 70. polityki świadomej redukcji populacji więziennej. Tendencja do obniżania współczynnika prizonizacji w Polsce nie okazała się jednak trwała i odwróciła się z końcem lat 90. w ten sposób, że w latach 1999-2004 współczynnik ten wzrósł o 22,9%⁶⁶.

Nowy kkw rozszerzył zadania SW, ale zabrakło przepisów podwyższających poziom wynagrodzeń funkcjonariuszy. Płace funkcjonariuszy SW i innych służb mundurowych ustalane były wówczas na podstawie współczynnika relacji do przeciętnego wynagrodzenia. W 1999 r. współczynnik ten wynosił dla SW – 1,69, dla UOP – 1,95, dla Straży Granicznej – 1,78, a dla Policji – 1,72. Niski poziom wynagrodzeń zmuszał niejednokrotnie funkcjonariuszy do ubiegania się o pomoc socjalną w ośrodkach pomocy społecznej, co prowadziło do sytuacji, że w tym samym ośrodku pomoc otrzymywała rodzina funkcjonariusza, jak i rodzina osoby skazanej.

⁶⁵ W. Markiewicz, op. cit., s. 153-154.

⁶⁶ K. Krajewski, *Rozmiary i dynamika populacji więziennej w Polsce na tle tendencji europejskich. Uwagi na tle dwóch kwestii spornych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2008, nr 59, s. 49-50.

W niektórych regionach Polski pomocą socjalną objęto nawet 30% rodzin funkcjonariuszy⁶⁷.

Począwszy od 1989 r. zaczęła ujawniać się duża fluktuacja kadr w więziennictwie spowodowana m.in. takimi czynnikami jak niepewność socjalna i obawa przed utratą nabytych już uprawnień⁶⁸. Część tych obaw okazała się słuszna, ponieważ we wrześniu 1999 r. odebrano niektóre uprawnienia emerytom służb mundurowych oraz zrównano zasady przejścia na emeryturę z zasadami dotyczącymi pracowników cywilnych. Zmiany te spowodowały odejście ze służby wielu przeszkolonych i doświadczonych funkcjonariuszy i zrodziły natychmiastową konieczność zastąpienia ich nowymi. O skali tego zjawiska może świadczyć fakt, że wśród osób odchodzących ze służby w 1995 r. prawie połowę (tj. 47,1%) stanowili funkcjonariusze, którzy nie osiągnęli wieku emerytalnego, a zatem okres ich służby nie przekroczył 15 lat. Co więcej, wielu odchodzących legitymowało się stopniem naukowym i dorobkiem naukowym w dziedzinie penitencjarystyki. Tak duża wymiana kadry w tak krótkim czasie spowodowała wiele negatywnych skutków. Obawiano się nawet, że będzie stanowiła ona zagrożenie dla ciągłości pracy penitencjarnej, stąd też podjęto działania zmierzające do wypracowania systemu gwarantującego większą stabilizację kadrową i profesjonalną⁶⁹.

Na miejsce funkcjonariuszy odchodzących ze służby zatrudniani byli nowi, przy czym wiele wysiłków kierowano na rzecz pozyskania kadry specjalistycznej. Mając na uwadze poprawczy cel kary w świetle nowych przepisów prawa karnego, starano się ściągać do pracy w więziennictwie jak najwięcej pedagogów, psychologów, socjologów i magistrów wychowania fizycznego, przy czym od 1992 r. rozpoczęto angażowanie na tych etatach pracowników cywilnych. Szkolenie i kształcenie funkcjonariuszy po roku 1989 odbywało się zarówno w szkołach (podoficerskiej, oficerskiej i chorążych), jak również w formach pozaszkolnych – w ramach kursów doskonalących i kształcących, kursokonferencji i szkoleń wewnątrzzakładowych. Zreformowano wówczas system kształcenia w Centralnym Ośrodku Szkolenia Służby Więziennej (COSSW) w Kaliszu, który wskutek przeprowadzonych zmian stał się nie tylko ośrodkiem

⁶⁷ W. Markiewicz, op. cit., s. 157.

⁶⁸ Zarządzenie ministra sprawiedliwości z 14.03.1989 r. w sprawie określenia składników podstawy wymiaru emerytury i renty funkcjonariuszy Służby Więziennej oraz ich rodzin i w sprawie świadczeń uwzględnianych przy zmniejszaniu emerytury lub renty (Dz. Urz. Ministerstwa Sprawiedliwości nr 1, poz. 8).

⁶⁹ T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna...*, Warszawa 2004, s. 134-135.

szkoleniowym, ale także instytucją o aspiracjach naukowych, współpracującą z wieloma ośrodkami akademickimi w kraju oraz zagranicznymi szkołami służb więziennych. W latach 1992-1995 w różnych formach szkolenia i kształcenia w COSSW uczestniczyło od 3000 do 3400 pracowników więziennictwa rocznie⁷⁰.

W 1995 r. opracowano *Raport o stanie więziennictwa*⁷¹, w którym wysunięto m.in. postulaty zwiększenia do 2000 r. zatrudnienia zarówno funkcjonariuszy (o 2500 etatów), jak i pracowników cywilnych, a także podwyżki wynagrodzeń w SW. Tymczasem od 1996 r. do 1998 r. liczba etatów dla funkcjonariuszy wzrosła o 430, a dla pracowników cywilnych o 80⁷². Nie zostały zrealizowane postulaty dotyczące wynagrodzeń, pomimo że w raporcie wyraźnie wskazywano, że podwyżki pozwoliłyby na „ustabilizowanie kadry służby więziennej i skuteczniejsze pozyskiwanie do służby wysoko kwalifikowanych kandydatów, a także odpowiednie gratyfikowanie finansowe funkcjonariuszy, odpowiadające złożoności wykonywanych przez nich zadań oraz zagrożeniu ich życia i zdrowia”⁷³. Kolejnym problemem wskazywanym w raporcie było pełnienie służby w ponadnormatywnym wymiarze czasu (nadgodziny), co dotyczyło przede wszystkim funkcjonariuszy zmianowych służb ochronnych i kwatermistrzowskich. Na koniec marca 1998 r. w służbie ochronnej wypracowano ponad 769 tys. nadgodzin, a w służbie kwatermistrzowskiej – 100 tys. W związku z niewystarczającym wzrostem etatów zjawisko to przybrało postać tzw. „błędnego koła”, ponieważ u zmęczonych i niezadowolonych funkcjonariuszy nastąpił wyraźny wzrost absencji chorobowej, co skutkowało kolejnymi nadgodzinami. Dodatkowy problem związany z wysokością wynagrodzeń sprawiała ustawa z 23 grudnia 1994 r.⁷⁴, która wysokość wynagrodzeń wiązała z liczbą wykorzystanych etatów, a nie z liczbą przepracowanych nadgodzin. W 1999 r. szacowano, że problem nadgodzin uda się całkowicie rozwiązać po zatrudnieniu docelowo 750 funkcjonariuszy.

Zmiany prawne dokonujące się w systemie penitencjarnym znalazły także swoje odzwierciedlenie w sytuacji finansowej więziennictwa. W 1991 r. po raz pierwszy zaczęto mówić o zadłużeniu więziennictwa

⁷⁰ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 181-182.

⁷¹ *Raport o stanie więziennictwa*, op. cit., s. 65.

⁷² W. Markiewicz, op. cit., s. 156.

⁷³ *Raport o stanie więziennictwa*, op. cit., s. 69.

⁷⁴ Ustawa z 23.12.1994 r. o kształtowaniu środków na wynagrodzenia w państwowej sferze budżetowej (Dz. U. nr 80, poz. 368).

i ograniczono wydatki do niezbędnego minimum. Tym niemniej zjawisko to przybierało stopniowo na sile i o ile w 1996 r. zadłużenie było jeszcze stosunkowo niewielkie (10 mln zł – 1% budżetu), to już w roku 2001 wynosiło prawie 119 mln zł, czyli 6,6% całego budżetu. Pomimo szczytnych założeń reformy systemu penitencjarnego nie udało się ograniczyć w wystarczającym stopniu tzw. kosztów społecznych ograniczania przestępczości. Również koszty związane z utrzymaniem więźniów pozostały nadal na wysokim poziomie, gdyż tylko 5% tych kosztów było pokrywanych z wpływów pochodzących z pracy osadzonych w czasie odbywania kary. Pozostała kwota musiała być pokrywana przez całe społeczeństwo⁷⁵.

Okolo 1993 r. w związku z nasilającą się przestępczością pojawiły się żądania zaostżenia przepisów prawa karnego. Dla wielu obywateli transformacja ustrojowa stała się synonimem utraty bezpieczeństwa materialnego i społecznego, stąd też realizowana przez system penitencjarny dbałość o prawa więźniów powodowała dodatkowo niekorzystne nastroje społeczne. Wśród krytyków reform więziennych pojawiły się głosy, że humanitarny stosunek do więźniów nie sprzyja ich resocjalizacji. Taka sytuacja spowodowała, że tempo reform zaczęło słabnąć, co nie sprzyjało realizacji takich pomysłów, jak np. zwiększenie zatrudnienia więźniów⁷⁶.

Wnioski

Reasumując należy stwierdzić, że reforma polskiego więziennictwa z początku lat 90. XX w. umożliwiła trwałe przewyciężenie sowieckiego dziedzictwa w polskim prawie karnym i powrót do wzorców europejskich. Warto dodać, że wszystkie zmiany w tym obszarze przebiegały na tle transformacji gospodarczej i ustrojowej, która rozpoczęła się w Polsce w 1989 r. Modernizacja systemu penitencjarnego odbyła się przy ustabilizowanej, niewysokiej liczbie osadzonych, a na jej pozytywne efekty duży wpływ miała sprawna wymiana kadr i społeczna akceptacja wdrażanych przemian. Udało się poprawić niekorzystną sytuację finansową całego systemu penitencjarnego i wprowadzić zreformowane przepisy prawne nie odbiegające od poziomu istniejącego w rozwiniętych krajach

⁷⁵ S. Lelental, op. cit., s. 12.

⁷⁶ P. Moczydłowski, op. cit., s. 109.

zachodnich. Pojawiły się wprawdzie zarzuty dotyczące nowego prawa karnego, np. takie, że resocjalizację przyjęto jako podstawowe założenie kodeksu karnego i że nadmiernie zliberalizowano przepisy. Pojawiły się obawy społeczne, że złagodzone sankcje karne nie odstraszą przestępców od popełniania czynów karalnych. Wprowadzone zmiany spotkały się jednak z aprobatą ogromnej większości środowiska naukowego w Polsce, a ponadto stanowiły realizację standardów europejskich w dziedzinie prawa karnego. W rezultacie okazało się, że *Kodeks karny* z 1997 r. był surowszy niż przedwojenny polski kodeks z 1932 r., ponieważ system penitencjarny pod koniec lat 90. musiał bardzo dynamicznie reagować na aktualne realia społeczne, polityczne i ekonomiczne. Oceniając dorobek polskiego więziennictwa i jego przeobrażenia w omawianym okresie można stwierdzić, że wprowadzono wiele korzystnych zmian zmierzających do umocnienia polskiego systemu penitencjarnego i wyznaczenia jego przyszłych kierunków rozwoju.

Bibliografia

Literatura:

- Bulenda T., *Charakterystyka populacji więziennej*, [w:] T. Bulenda, R. Musidlowski (red.), *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa 2003.
- Foster J., Hughes G., McEwan S., *Przełomowe zmiany organizacyjne polskiego więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2000, nr 27.
- Hołda Z., *Polska droga do przestrzegania praw więźniów*, [w:] T. Szymanowski (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989-2009*, Warszawa 2009.
- Komentarz wprowadzający do tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności*, Centralny Zarząd Zakładów Karnych, Warszawa 1974.
- Kozieł A. (red.) *Reforma więziennictwa: strategiczny plan działania*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1995, nr 10.
- Krajewski K., *Rozmiary i dynamika populacji więziennej w Polsce na tle tendencji europejskich. Uwagi na tle dwóch kwestii spornych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2008, nr 59.
- Lelental S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Wydanie 3, Warszawa 2010.
- Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003.
- Majewski W., Migal Z., *Zatrudnienie więźniów*, [w:] T. Szymanowski (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989-2009*, Warszawa 2009.
- Markiewicz W., *Stan obecny i perspektywy więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1999, nr 22-23.
- Moczydłowski P., *Więziennictwo w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: 1989-2003*, [w:] T. Bulenda, R. Musidlowski, *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa 2003.
- Podstawowe problemy więziennictwa – raport Centralnego Zarządu Służby Więziennej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2003, nr 38-39.
- Pomiankiewicz J., *Miejsce i rola więziennictwa w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa – polski aspekt historyczny*, [w:] *Służba Więzienna w strukturach bezpieczeństwa państwa – materiały z konferencji 26 maja 2010 r.*, AŚ Warszawa Mokotów, Warszawa 2010.
- Pomianowski R., *Problemy reformy polskiego systemu penitencjarnego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1998, nr 19.
- Pyrcał J., *Organizacja i zadania więziennictwa w nowej ustawie o Służbie Więziennej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1996, nr 12-13.
- Raport o stanie więziennictwa – perspektywy kontynuowania reform* (raport opracowany przez zespół funkcjonariuszy Centralnego Zarządu Zakładów Karnych, przyjęty przez Radę Ministrów 18 lipca 1995 r.), „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1995, nr 10.

- Staszuk C., *Baza materialna*, [w:] T. Szymanowski (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989-2009*, Warszawa 2009.
- Stępnia P., *Przemiany w polskim więziennictwie a model oddziaływań penitencjarnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62-63.
- Szymanowski T., *Charakterystyka pozbawionych wolności. Przeludnienie więzień*, [w:] T. Szymanowski (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989-2009*, Warszawa 2009.
- Szymanowski T., *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa 2004.
- Szymanowski T., *Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce*, Warszawa 1996.
- Szymanowski T., *Zmiany w przepisach prawa karnego wykonawczego po 1989 r.*, [w:] T. Szymanowski (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989-2009*, Warszawa 2009.
- Zoń M., *Ustrój i zasady funkcjonowania Służby Więziennej*, [w:] T. Szymanowski (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989-2009*, Warszawa 2009.

Akty prawne

- Ustawa z 10.12.1959 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. nr 69, poz. 436).
- Ustawa z 23.02.1990 r. o zmianie *Kodeksu karnego wykonawczego* (Dz. U. nr 14, poz. 85).
- Ustawa z 23.12.1994 r. o kształtowaniu środków na wynagrodzenia w państwowej sferze budżetowej (Dz. U. nr 80, poz. 368).
- Ustawa z 12.07.1995 r. o zmianie *Kodeksu karnego*, *Kodeksu karnego wykonawczego* oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym (Dz. U. nr 49, poz. 475).
- Ustawa z 26.04.1996 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. nr 61, poz. 283).
- Ustawa z 6.06.1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. nr 90, poz. 557 z późn. zm).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11.07.1932 r. – *Kodeks karny* (Dz. U. nr 60, poz. 571).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 14.03.1989 r. w sprawie wykonywania kary ograniczenia wolności (Dz. U. nr 16, poz. 85).
- Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z 2.05.1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. nr 31, poz. 166).
- Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z 2.05.1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania (Dz. U. nr 31, poz. 167).
- Zarządzenie ministra sprawiedliwości z 14.03.1989 r. w sprawie określenia składników podstawy wymiaru emerytury i renty funkcjonariuszy Służby Więziennej oraz ich rodzin i w sprawie świadczeń uwzględnianych przy zmniejszaniu emerytury lub renty (Dz. Urz. Ministerstwa Sprawiedliwości nr 1, poz. 8).

Zarządzenie ministra sprawiedliwości z 30.11.1989 r. w sprawie klasyfikacji skazanych oraz organizacji, zakresu działania i trybu postępowania komisji penitencjarnych (Dz. Urz. Ministerstwa Sprawiedliwości nr 5, poz. 38).

Zarządzenie ministra sprawiedliwości z 15.04.1992 r. w sprawie przyjmowania, ewidencji, rozmieszczania i zwalniania tymczasowo aresztowanych, skazanych i ukaranych (Dz. Urz. Ministerstwa Sprawiedliwości nr 3, poz. 21).

Zarządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 5.05.1992 r. w sprawie organizacji przyjmowania, rozpatrywania i załatwiania próśb, skarg i wniosków tymczasowo aresztowanych, skazanych i ukaranych (Dz. Urz. Ministerstwa Sprawiedliwości nr 4, poz. 25).